

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 7/3 2018 s. 1472-1499, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

FETHALİ KAÇAR'IN ÇAĞATAY TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜNÜN SÖZCÜK BİLİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Farhad RAHİMİ*

Geliş Tarihi: Haziran, 2018

Kabul Tarihi: Ağustos, 2018

Öz

Kuzey-Doğu Türkçesinin ikinci dönemi olan Çağatay Türkçesi, Doğu Türklerinin 15. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın başlarına kadar kullanılmaya devam eden yazı dilidir. Nevâyi'nin ölümünden sonra, onun eserlerinin kolayca okunması için, İslam dünyasının her bir köşesinde çeşitli sözlükler yazılmaya başladı. Genellikle Osmanlı İmparatorluğu, İran, Azerbaycan, Hindistan ve Türkistan'da yazılan ve Türk dilinin tarihî gelişimi için çok büyük bir değere sahip olan bu sözlükler bir sözlükçülük ekolü oluşturmuştur. İran sahasında da 'Alî Şîr Nevâyi'nin eserlerini anlamak üzere birçok Çağatay Türkçesi sözlüğü düzenlenmiştir. Bunlardan bir tanesi Feth-'Alî Bin Kelb-'Alî Bin Mürşid Kulu Bin Feth-'Alî Kaçar-ı Kazvîni tarafından 1861'de İran'da yazılmış ve Çağatay Türkçesi-Farsça bir sözlük olan Luğat-ı Etrâkiyye'dir. Bu çalışmada inceleme konumuz olan sözlüğün sözcük bilimi açısından özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Başvurulan eserlerin sayfa numarası genellikle yay araç içinde bulunan ilk sayıyla, yayınlarda verilen beyit veya bölüm numarası ise ikinci sayıyla belirtilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Çağatay Türkçesi, Çağatay Türkçesi Sözlükleri, Nevâyi, Sözcük Bilimi, Fethali Kaçar, Luğat-ı Etrâkiyye, İran, 19. yüzyıl.

EVALUATION OF THE FETHALİ KACHAR'S CHAGATAI TURKISH DICTIONARY IN TERMS OF VOCABULARY

Abstract

Chagatai Turkish, the second period of the North-East Turkic language, is a writing language that the Eastern Turks continue to use from the beginning of the 15th century until the beginning of the 20th century. After Nevâyi's death, various dictionaries began to be written on every corner of the world of Islam, so that his works could easily be read. These dictionaries, written mostly in the Ottoman Empire, Iran, Azerbaijan, India or Turkestan and having a great value for the history of Turkish language development have created a lexicographical schools. Also in the Iran field many Chagatai Turkish dictionaries were arranged to understand the works of 'Alî Şîr

* Dr.; Allame Tabatabai Üniversitesi, Tahran - İran, farhad_rahimi2007@yahoo.com.

Nevāyī. One of them was Luġat-ı Etrākiyye, written by Feth-‘Alī Bin Kelb-‘Alī Bin Mürşid Ķulı Bin Feth-‘Alī Ķacar-ı Ķazvīnī in 1861 in Iran and is a Chagatai Turkic-Persian dictionary. In this study, it has been attempted to reveal the characteristics of the dictionary we want to study in terms of lexical features. The page number of the submitted works is usually indicated by the first number in brackets, the number of couplets or sections given in publications is indicated by the second number.

Keywords: Chagatai Turkish, Chagatai Turkish Dictionaries, Nevāyī, Lexicology, Fethali Kachar, Luġat-ı Etrākiyye, İran, 19th century.

1. Feth-‘Alī Ķacar’ın Sözlüğü

Feth-‘Alī Bin Kelb-‘Alī Bin Mürşid Ķulı Bin Feth-‘Alī Ķacar-ı Ķazvīnī tarafından Nāşıruddīn Şāh adına (hük. h. 1264-1313) 1861’de İnan’da yazılmış Çaġatay Türkçesi-Farsça bir sözlük olan bu eserin adı, *Luġat-ı Etrākiyye’dir*. İnan’da beş nüshası vardır. Thury ve Romaskeviç nüshaları ile birlikte toplam yedi yazma nüshası bilinmektedir.

İnan kitaplıklarında şu nüshalar bulunmaktadır (Dirayeti, 1389, s. 1056):

1. Tahran-Melik Milli Ktp. (*Meġālīd-i Tūrkiyye*) (ML): nr. 396/1, 350 yaprak, istinsahı: h. 1280 (Efşar, Danişpejuh, 1363, s. 20-21).
2. Tahran-Milli Ktp. (*Luġat-ı Etrākiyye*) (M1): nr. F-1835, 427 yaprak (Envar, 1371: 286), istinsah: h. 1279 Aĥmed bin İsmā‘īl el-Ĥüseynī.
3. Tahran-Milli Ktp. (*Behcetü’l-Luġat*) (M2): nr. F-1836, 420 yaprak, istinsahı: h. 13. yüzyıl (Envar, 1371, s. 287).
4. Kum-Merkez-i İhya-yı Miras-ı İslami Ktp. (*Meġālīd-i Tūrkiyye*) (İH): nr. 4343, 352 yaprak, istinsah: h. 1280 (Eşkeveri, 1388, s. 406-407).
5. Tahran Üniversitesi-İlahiyat Fakültesi Ktp. (*Luġat-ı Etrākiyye*) (TÜ): nr. B-150, 241 yaprak (Hücceti, 1345, s. 3-4), istinsah: h. 1278.

2. Sözlükte Yer Alan sözcüklerin Deġerlendirilmesi

Thury, LE'nin söyleniş biçimlerini vermekle örneġin Pavet de Courteille ve Şeyĥ Süleymān’ın sözlüğünde bulunan sözlerin nasıl söylendiğini göstermekte olduğunu, Pavet de Courteille, Zenker ve Budagov’un sözlerin yazılışlarında düştükleri yanlışlıkları da düzelttiğini

vurgulayarak onların bazı yanlışlarına değinmiştir. Thury, LE sözlüğünde bulunan ve genellikle de yararlanılan eserlerden kaynaklanan yanlış hususları düzeltmemiş, üstelik bunları diğer sözlüklerde bulunmayan maddeler gibi sunmuştur. Bu yanlışlar bağlamında burada onun dikkat çektiği bazı hususlar, sadece LE ve yukarıda adı geçen sözlüklerin farklılıklarını göstermek için verilmiştir:

Pavet de Courteille'den örnek: Guzenk (كوزنك) > Közeng (LE, Vambery) (Doğrusu: Gözenek); Tulğama > Tolğama (LE) (Thury, 1903, s. 17-18).

Zenker'den örnek: Turlamak “sticken, bunt sticken” > Torlamak (LE, Vambery); Tüzmek “erdulden, ertragen” > Tözmek (LE, Vambery); Tuğdağ “trappgans” > Toğdağ (LE, Vambery); Tuğur “zelt” > Toğur (LE, Vambery); Tuğum “sattel, pferdedecke” > Toğum (LE, Vambery); Toğmak “önteni” > Tökmek (LE, Vambery); Tögmek “knüpfen” > Tügmek (LE); Toğuşmak “sich schlagen, kämpfen” > Tögüşmek (LE); Tulak “fusslappen, strumpfsocke” > Tolak (LE, Vambery); Tülüküm “eine art gesang” > Tülügüm (LE), Tölügüm (Vambery); Tikermen “mühle” > Têgirmen (LE, Vambery); Çulpan “morgenstern” > Çolpan (LE, Vambery) (Thury, 1903, s. 18-19).

Şeyh Süleymân'dan örnek (Kunos): Êgelenmek “eğlenmek” > Êglenmek (LE) (Thury, 1903, s. 19).

Thury'nin dediği gibi Doğu yazarlarınca yazılmış olan sözlükler, özellikle de *Hulâşa-yı ‘Abbāsî* ve Kalküta sözlüğü, kopya edenlerin dikkatsizliği yüzünden birçok yanlış dil malzemesiyle doludur. Özellikle yazılı kaynaklardan çalışan Batılı Türkologlar yeterince eleştirel çalışmadıkları için ve yol gösterici bir ölçüt bulunmadığından dolayı bunların içinden sözlüklerine pek çok yanlışlar aktarmışlardır (Thury, 1903, s. 19-20). Thury, LE'nin söz malzemesinden bazısına dikkat çekerek Pavet, Süleymân, Zenker, Budagov ve Vambery'nin sözlüklerindekiyle karşılaştırmıştır:

1. Pavet: Almayaş; AŞ ve LE: Alma baş.
2. Otun. Zenker, açıklamayı /هزيم/ okuyup “vermek” anlamı vermiştir. Kalküta kaynaklı yanlış olan bu anlam, Heyzüm (هيزم) “odun” okunmalıdır.

3. Süleymān ve Pavet: Uratlaşmak “parola vermek”; LE: Uranlaşmak; Vambery: Örenlaşmak. Uran “işaret” anlamı vermektedir.

4. Oqlamak. Pavet, HA kaynaklı olarak, bu söze yanlış anlam vermiştir. LE: “yüksek yerden kendini atmak”.

5. İşik/Êşik. Pavet yanlışlıkla “ev, saray” demiştir; LE: “ev ve sarayın kapısı”; AŞ ve Vambery: “kapu”; Osmanlı ve Kazan Tatar Tr: İşik/İşek “kapu”.

6. Pavet, Zenker ve Budagov: Başın “şimşek”; Çağatay Tr: Yaşın/Yaşım ve Krgz.Tr: Casın. Bu yanlışlık da Kalküta sözlüğünde Yaşın (باشن) sözünün Başın (باشن) yazılmasından kaynaklanmaktadır.

7. Başı Vemanlık (Pavet) ve Baş Minlik “serkeşlik” (Süleymān). LE: Başı dumanlık (باشی دومانلیغ) “mağrur, inatçı, serkeş”; Vambery: Başım tumanlı.

8. Bağı. Zenker'de /چرا/ sözüyle açıklanan bu söz Kalküta'dan alınmış, ancak Farsça olan /چرا/ sözü burada “otlamak, otlak” değil, “niçin, neden” anlamına gelmekte ve bu da Nağı (نغو-ناغو) sözcüğüne işaret etmektedir (LE, Süleymān).

9. Bertik. Süleymān ve Pavet'te “kemik” denilmiş; LE: Pertik (پرتیک) “kemik çatlaması, kemik kırılması”; Osmanlı Tr: Bertmek/Pertmek eyleminden Pertik (Ahmed Vefîk); Budagov: Bertik; Kazan Tr: Birt-/Birtek.

10. Buday. Bu sözün LE, Pavet ve Süleymān'da “Özbeklerde bir nevi şarkı” biçiminde açıklaması olan bu ibaredeki şarkı sözcüğünün karşılığı olan Far. /سرود/, Zenker'de /برود/ biçiminde geçmektedir.

11. Bürge. LE, Vambery ve Süleymān'da doğru olarak “bire, Far. Keyk” anlamı verilmiş; ancak Pavet “keyk” sözünü (کیک), HA kaynaklı olarak, /کبک/ okuyup “keklik” anlamını vermiş; Zenker ise anlamların Farsça ile verildiğini unutarak, Türkçe “geyik” gibi okumuştur.

12. Buşmak. Zenker, açıklamada geçen “ziyan” (زیان) sözcüğünü HA'daki biçimiyle “denan” (دنان) okumuştur.

13. Bülte (Doğrusu: Bölte). LE, Pavet, Budagov ve Zenker doğru olarak “sırtlan” demişler; ancak Süleymân: “söz, güftar”. Yani Far. “keftar” (گفتار) sözcüğünü, “güftâr” olarak okumuştur. Bu da Şeyh Süleymân'ın sözlüğünü yazılı kaynaklara dayanarak yazdığını göstermektedir.

14. Bidkan (بيدكان). Kalküta ve Zenker'de bulunan bu söz; LE, Pavet ve Süleymân'da olduğu gibi Yitigen/Yétigen (ييتيگان) (Yittiken) sözünden başka bir şey değildir.

15. Bilnek. Pavet ve Süleymân'da Bilnek (بيلنک) biçiminde geçen bu söz, HA kaynaklı olup aslında peltek sözünden başka bir şey değildir.

16. Tacanmağ. LE yazarı, “sakınmak” (خودداری کردن) anlamı vermiş, ancak Zenker /خودداری/ sözünü, /خود راری/ biçiminde okuyarak yanlış anlam vermiştir.

17. Tokuş. LE, Pavet, Vambery ve Süleymân'da “sadme” (صدمه) olarak açıklanan bu söz; Zenker'de, HA kaynaklı olarak, “hidmet” (خدمه) sözü ile açıklanmıştır.

18. Tükek. Zenker'de, HA kaynaklı olarak, Tükek (توکاک) biçiminde verilen bu söz; Pavet, Süleymân ve LE'de Tükel (توکال) biçiminde verilmiştir.

19. Tügrenek. LE, Pavet, Vambery ve Süleymân'da “mesdud etmek, kapamak” açıklamasındaki “mesdud” (مسدود) sözcüğü; Zenker'de, HA kaynaklı olarak, “mesrur” (مسرور) biçiminde verilmiştir.

20. Tomağa. Zenker'de verilen “şahinin adı” anlamı, HA kaynaklı yanlıştır.

21. Çıtuğ. Zenker, HA'nin çok özensiz istinsah edilmiş olan Paris Ktp. nüshası kaynaklı olarak, “suratsız, mağbağ (مقبض) Çingiz Han (چنگز), Moğ. şeytandır” açıklamasını vermiştir. LE, Pavet ve Süleymân'dan da öğrendiğimiz üzere burada 3 tane yanlışlık görülmektedir: 1. munğabız (منقبض) yerine mağbağ denmiştir. 2. Çitker (چیتگر) (Çitgir) yerine Çingiz denmiştir 3. Çitker ayrı bir madde başı olup anlamı da “Moğ. şeytan”dır. Yani burada iki ayrı madde bir arada verilmiştir.

22. Çımdımağ (چمدیماق). Zenker'in HA kaynaklı yanlışı olan bu söz; Pavet, Süleymân ve LE'de Çımdığan (چمدیغان) biçimindedir.

23. Hübülmaq. Zenker HA kaynaklı olarak “ölüyü mezardan çıkarmak” anlamını vermiştir. Bu yanlışlık, Far. derāmeden (درآمدن) “çıkarmak” sözcüğünün, derāverden (درآوردن) “çıkarmak” biçiminde kaydedilmesinden kaynaklanmıştır.

24. Dünbül. LE, Vambery (dönbül), Zenker ve Süleymān'da “olgunlaşmamış meyve ve tahıl” anlamı verilmiş; ancak Pavet'te, hūbūbāt (حبوبات) “tahıl” sözcüğü, hayvānāt (حيوانات) biçiminde verilmiştir.

25. Debr. Budagov, Diz (ديز) “diz” maddesini, Kalkūta kaynaklı olarak, debr (دبر) biçiminde vermiştir.

26. Südermek. Zenker, HA'de söddemek (سوددماک) olan sözcüğü, södermek (سودارماک) biçiminde düzeltmiştir. LE, Vambery, Pavet, AŞ ve Süleymān: södermek/südermek.

27. Suḡar Barḡuḡı (سوقار بارچوغي). Pavet, Zenker ve Süleymān'da bulunan bu yanlış biçim, LE'de Su ḡabarḡaḡı (سو قابارچاقی) (Doğrusu: Su ḡabarcuḡı) biçimindedir.

28. Şadıldamaḡ (شاديلداماق). Zenker, HA'nin Paris Ktp. nüshası kaynaklı olarak, “cūdā (جدا) kerden-i āb (suyu ayırmak)” açıklamasını verir. LE, Pavet, Vambery ve Süleymān'dan da öğrendiğimiz üzere iki yanlış düzeltilmelidir: 1. cūdā yerine şadā (صدا) denmelidir. 2. Şadıldamaḡ yerine Şarıldamaḡ (شاريلداماق) “su ses çıkarmak” denmelidir.

29. Fereci. Pavet ve Süleymān: “çadır, kadınların kurdukları çadır”; LE: “kadınların giydikleri ferace”. Aslında Far. Çadır “çadır; kadınların giydikleri ferace” anlamlarına gelmektedir ve bu iki sözlük yazarı birinci anlamı dikkate almış ve ikinci anlamın kadın sözcüğünü de birinci anlama katmışlardır.

30. Fişek. Pavet ve sonra da Zenker, “mūşek bāşed (fişektir)” biçimindeki açıklamayı, “mūşek (kurşun); bāşed (yarasa)” biçiminde anlayıp ona iki anlam vermişlerdir.

31. Ḳutur. Zenker, Kalkūta kaynaklı olarak, “çerb” (چرب) sözüyle açıklamıştır. LE, Vambery, Pavet ve Süleymān: Ḳotur “cereb (حرب), ger veya uyuzu olan hayvan”.

32. Ḳuba Ḳalmaḡı. Pavet ve sonra da Zenker, madde başı olan Ḳuba sözünü anlama ait olan Ḳalmaḡı sözüyle birleştirmiştir. LE: “Ḳalmaḡı dilinde: zırh”.

33. Kulağlaşmak. LE “ser-gūṣī (سرگوشی) konuşmak (birbirinin kulağına fısıldamak)”. Pavet ise ser-gūṣī sözünü, ser-zeniş (سرزنش) biçiminde vermiştir.

34. Kürek. Budagov, Kalküta kaynaklı olarak, “pül-i (پل) çūbin (tahtadan yapılmış köprü)” sözüyle açıklamıştır. Ancak pül sözcüğü, bīl (بیل) “kürek” biçiminde olmalıdır.

35. Labaşak. LE: “kaba (قبا), üste giyilen giysi, kaftan”. Pavet, Zenker ve Süleymān kaba sözünü, kayd (قيد) biçiminde okuyup “kayd, inzibat” anlamını vermişlerdir.

36. Yasancağ. LE'de “süslenmeyi seven” olarak açıklanan ve yasan- eylemine dayanan bu sözün anlamı, Pavet ve Zenker'de yanlış verilmiştir (Thury, 1903, s. 20-30).

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere Çağatay sözlüklerini özellikle de yazılı kaynaklara dayalı olanları çok özenle ve eleştirel yaklaşımla kullanmalıyız.

Hasan Eren ise Thury'nin eserinde LE'den aktardığı bazı sözcükleri düzelterek onun bu sözlüğe çok güvenip eleştirisiz kullanmasıyla ilgili tutumunu eleştirmiş, eski ve yeni Çağatay sözlüklerinde görülen bazı yanlışları tespit etmiştir:

LE'de bulunmayan ancak Süleymān ve Pavet'te doğru kaydedilen *İspir* “yırtıcı kuş” sözcüğü Vambery ve Radloff'ta yanlışlıkla *İsir* biçiminde yazılmıştır. LE'de *Ütrük* (أوتروك) biçiminde kaydedilen sözcük, Pavet ve Süleymān'da *Onzel* (اونزل) biçiminde yazılmıştır. Bu sözcüğün doğru biçimi *Ötrük* “yalan” olacaktır. LE'de bulunmayan *Şişek* “iki yaşındaki kuzu”, Radloff'ta yanlışlıkla *Şişal* biçiminde verilmiştir. Radloff'ta *Çapa* “kızak” biçiminde verilen sözcük de *Çana* olmalıdır, zaten *Çana* ile ilgili olan *Sanağ* “kızak” da aynı sözlükte yer almaktadır (Eren, 1950, s. 152-154).

Kalküta, Budagov, Zenker, Pavet, Süleymān ve Radloff'ta *Qumşum* (قومشوم) biçiminde geçen sözcük LE'deki biçimiyle *Tumşug* (تومشوغ) olacaktır. Kalküta ve Radloff'un *Balin* (بالين) “kıvılcım” biçiminde verdiği sözcük ise *Yalın* (يالين) olmalıdır. Kalküta, Budagov, Zenker, Pavet ve Radloff'ta *Bastun* (باستون) biçiminde geçen sözcük *Yastuğ* (ياستوق); Kalküta, Budagov ve Zenker'de *Bağın* (باغان) “fil” biçiminde geçen sözcük ise *Yağın* (ياغان) olacaktır (Eren, 1950, s. 154-155).

Kalküta, Budagov, Zenker ve Radloff'ta *Bayğaç* (بيغاچ) “ağaç” biçiminde geçen sözcük *Yığaç* (بيغاچ) olacaktır. Kalküta, Budagov, Zenker, Pavet ve Radloff'ta *Bankan/Banğak/Bayğak/Bayğak* “ceviz” biçimlerinde okunan sözcük Süleymân'da olduğu gibi *Yanğak/Yanğag* (يانغاغ) veya LE'de olduğu gibi *Yanğak/Yanğag* (يانغاغ) olacaktır (Eren, 1950, s. 156-157).

Kalküta, Budagov, Zenker, Pavet, Süleymân ve Radloff'ta *Bağrın* (باغرين) “tarak” biçiminde verilen sözcük LE'deki biçimiyle *Yağrın* (ياغرين) “kürek kemiği, yağrın” olacaktır. Bu yanlışlık Kalküta'da madde başı sözcüğün karşılığı olarak verilen “Far. şâne” sözcüğünden yalnızca “tarak” anlamını çıkarmaktan ileri gelmiştir. Hâlbuki *şâne*, “kürek kemiği, yağrın” anlamına da gelmektedir. Aynı biçimde Pavet, *Dalu* “kürek kemiği” sözcüğüne yanlışlıkla “tarak” anlamı vermiştir (Eren, 1950, s. 157-158).

Vambery'de *Doltu*, Budagov'da *Dültü*, Radloff'da *Doltu/Dültü*, LE'de *Dolğu/Döltü* ve “sırtlan” anlamında olan sözcüğün doğru biçimi Moğ. *Döltü* (دولتو) olacaktır (Moğolca biçimi: *Deltü çinua*). Süleymân bu sözcüğe “güvercin, keftar” anlamını vermiştir. Yani “sırtlan” anlamına gelen Far. *keftār* (كفتار) sözcüğünü, “güvercin” anlamına gelen Far. *kefter* (كفتير) sözcüğü ile karıştırmıştır (Eren, 1950, s. 158-160).

Zenker, Pavet, Süleymân gibi kişileri, Çağatay Türkçesi sözlüklerini muhakemesiz ve eleştirisiz kullandıkları için eleştiren Thury kendisi de bu sözlüğün muhakeme ve eleştirisini yapmamış, sözlüğün hiçbir yanlışını göstermemiştir. Onun LE'nin diğer sözlüklerde bulunmayan dil malzemesinden verdiği örneklerde tespit edemediği birçok yanlış bulunmaktadır. Hiç şüphesiz o tarihlerde Thury'nin elinde *Senglāh* gibi bir eser bulunsaydı yanlışların birçoğunu düzeltebilirdi. LE sözlüğünde genellikle yararlanılan eserlerden kaynaklanan bu yanlış maddeler veya anlamlandırmalar bağlamında burada sadece SG'den farklı olan, genellikle HA'nin yanlış istinsah edilmiş nüshalarından kaynaklanan ve Thury'nin verdiği listede düzeltilmeden yer alan bu yanlışlardan birkaç örnek verilmekle yetinilecektir:

Yanlış Biçim	Doğru Biçim (SG)	Yanlışın Tespit Edilebilen Kaynağı
Aba	Ebe	
Ebek/Ebük	İbik/Übük	
Atık/Atığ	Ayık/Ayığ	
Açışmak	Açılışmak	
Ahşız	İhşız	
Araşmak	Aramak	HA
Armamak	Arbamak	HA
Azruk	Aranduk	HA
Ağ pèy	Ağ biy	
Ağızla- “ses çıkarmak”	Ağırla- “ağırlamak”	
Alğut “yavaş, sessiz”	Alğur	
Allın “süslü çelik”	Āhār	
Onğat- (أَنكَلَمَاتُ) “oturtmak”	Anğlat- “anlatmak (الكلَّمَاتُ)” (AŞ)	
Uçra-	Uç-	
Oğşıtmaq	Oğşaşmaq	HA
Uramış	Ödemiş	
Urayış	Uzalış	
Ortanmaq	Ornatmaq	HA
Ördenğ	Ürünğ (SG: Avruñğ)	HA
Urgaçı	Örkebçi	HA
Ürlen- “dağılmak”	Örlen- “yükselmek”	
Urmaq “ürümek”	Ürmek	HA
Ök- “dökmek”	Ük- “toplamak”	
Ökül- “dökülmek”	Ükül- “toplanmak”	
Umurun	Ömüdün	HA
Oyaç-	Oyğan-	
Oynayutlaş-	Oynayu talaş-	
İzleşmek “birbirinin gönlünü almak”	“izleşmek, birlikte iz sürmek”	HA
Iğnaç	Bağtaç	
İmgekdürmek “emekletmek”	İmgelemek “emeklemek”	
İneşlenmek	İnişlemek	
Buşış	Püştov	HA
Buşkanmaq	Buşurğanmaq	HA
Büge “belden yukarı”	Bökse	
Bügren-	Bükrey-	
Bügeliz “şeker kamışı”	Bu keliz “bu arı” (SG: yok)	
Bibek “biber yaprağı”	“göz bebeği”	HA
Birikmek	Bèrkimek	HA
Bilgürme “bilgili”	Bilgülüg	
Bèngiz	Bèngzeş (SG: Bèngziş)	
Pus-	Bos-	

P�y	Biy	HA
Takar	Taka	
Talıřmađ	Talpınmađ	HA
Taŋızǵa-	Taŋırǵa-	AŐ
Tayar “kazan”	Tayar dik “kayar gibi”	
Tayaylmađ	Tayıлмаđ	HA
Topar	Topal	HA
T�pse	T�biye	
Turǵuz	Turǵud	
Turǵuđ	Turǵun	
T�rgeŋ “fazla, ok”	“tez, abuk”	HA
Tuzǵurmađ	Turǵuzmađ	
Toǵınǵan	Toǵǵan	HA
Toluřmađ	Tolǵařmađ	
Tuylamađ	T�nlemađ	
Titlemek	Titilmek	HA
Tılıлмаđ	Tıyıлмаđ	HA
alar	alapar	HA
isenǵ	Cinǵsenǵ	
igr�g	egirdek	HA
Huřla	Huřla (AŐ)	NS
Dodaǵ	Duvaǵ	HA
D�gdemek	D�g�kdemek	HA
D�g�k “ıslık”	–	BL
Dolǵu	D�lt�	
Digliş	Yekleş	HA
Soralař-	S�zleř-	
Su ķabarcaķı	Su ķabarcuǵı	
Sokla-	Soǵla-	
S�gillik	S�kellik	
S�ytencilemek	Seytelilemek	HA
Sılamağ	Sılmağ	HA
Sınıлмаđ	Sılıлмаđ/Sılınmağ	HA
Siv�rg�l�k	Siv�kl�k/Siviklik	HA
Sıǵur- “sıǵınmak”	“sıǵdırmak”	
Őařlik	Őařılıķ (SG: Őařilik)	HA
Őebe	Őibige (SG: Őibike)	
Şeyn “inleme”	“ayıp; g�r�lt�”	
Turid	Tarid	
Fac	Poaǵ	
ķaburcuđ	ķabarcuđ	
ķabılmađ	ķabarmađ	HA
ķata ķalkaŋ “kurumuř deri”	ķata ķalǵaŋ “katılaşmış”	
ķatılkađlıǵ	ķatılmađlıǵ	
ķařınǵ	ķařaŋǵ	
ķařlıŋǵ	ķařaŋǵ	HA

Kaçal-	Kaçıl-	
Kaçalmak	Kaçılmak	
Kaçpan- “örtünmek”	Kaçıpan “kalıp”	
Kaçturmac	Kaçturmac	
Kaçmaş “paylama, incitme”	Kaçış	BL
Kaçruşmak	Kaçuşmak	HA
Kaçşal-	Töşel-	
Kaçcurma	Kaççurma	HA
Kaçsın	Tiyin	
Kaçara bilegi	Kaçarı yiligi (SG: Kaçara yilikli; ŞT: Kaçarı yilik)	HA
Kaçanc	Saçınc	BL
Kaçutan	Kaçonam	
Kaçurerşeng	Kaçurdeşeng	HA
Kaçorub	Kaçorp	
Kaçozgal	Kaçomargal	AŞ
Kaçurı	Tavşan kaçurtı	HA
Kaçoşı	Kaçoşını	
Kaçulağrakak	Kaçulağ tutmak	HA
Kaçoşluk	Kaçoşukluk	
Kaçoyatluk	Kaçoba kaçuşluk	HA
Kaçudak	Kaçovak	HA
Kaçışlanmak	Kaçışlamak	
Kaçepir	Kaçepi (BR)	
Güçürücü	Güdücü	HA
Gerfeke	Kerefke	
Küçi	Gürçi	HA
Kükrenmek	Kükremek/Kükreşmek	
Gév	Gün yanğlamışı (SG: Kiyünüklemiş)	
Maraç	Murık	
Mügel- “eğilmek”	Muñgal- “bunalmak”	NS
Mul “muhtaç”	Kaçul “kul”	AŞ
Mırvaç “köle”	Mayruç “topal”	BL
Nitelin	Niteyin	
Nimse	Nime/Nimerse	
Niler “dört”	“neler”	HA
Yatuk	Yatuğan	AŞ
Yarlağucu	Yırlağucu	
Yalanmak	Yalınmak	BL
Yaylanmak	Yaylamak	
Yicin “yiyecek”	Biçin “maymun”	
Yüknüt “kirpi”	Yigit “yigit, genç”	
Yuzat-	Tüzet-	
Yüküçi	Yükürçi	HA
Yol-	Yolda-	
Yolunmak	Yolatmak	HA

Yenürmek	Yévütmek/Yévütkemek	HA
Yiyüt-	Yévüt-	
Yélgüc	Yélpigüc	HA

• LE'de e/è sesleri birbirinden ayrıldığı hâlde bu sesler, Thury'nin yayınında ayrılmamıştır: Eglenmek (أَيْكَلانمَک) > Èglenmek, Egrim > Ègrim (Thury, 1903, s. 37).

• Thury'nin LE'nin diğer sözlüklerde bulunmayan dil malzemesinden verdiği örneklerde yanlış okuduğunu tahmin ettiğimiz bazı maddeler bulunmaktadır: Ebüsün “abla” (Thury, 1903: 31) > Abusun; Egişmek “eğilmek” (32) (Yazmalar: Ekişmek) > Ekşimek “ekşimek”; Inalmağ (38) > İnelmek; Bazlauk (38) > Pazlavuğ; Çitger (45) (Yazmalar: Çitgez) > Çitgir; Şen (شین) (50) > Şeyn; Gerdizdi (57) (Yazmalar: Gerd-i Yizdî) > Gerd-i Yezdî; Kömmek (59) > Kömek.

• Thury'nin elindeki nüsha aynı adı taşıyan (*Behcetü'l-Luğat*) M2 nüshasına benzemektedir. Örn. Thury (42), M2, ML, İH: Taşırkamak/Taşırğanmak; M1, TÛ, SG (585): Taşırğanmak.

Thury (43), M2, ML, İH: Turumcan; M1, TÛ: Turumcağ; SG (650): Turmucağ.

Thury (60), M2, ML, İH: Marağ; M1, TÛ: yok.

Thury (61), M2: Nimse “nesne”; M1, ML, İH, TÛ: yok.

Her ne kadar aynı adı taşımasalar da Thury'nin elindeki nüshanın ML/İH nüshalarına benzerliğini gösteren örnekler de bulunmaktadır.

Örn. M1, M2: Kaşanğ/Kaşlınğ; Thury (52), ML, İH: Kaşanğ/Kaşınğ/Kaşlınğ; TÛ: yok; SG: Kaşanğ (1012).

M1, M2, TÛ: Ağırku; Thury (32), ML, İH: Ağırku; SG: Ağırğu (1012).

• Thury'nin LE'nin diğer sözlüklerde bulunmayan dil malzemesinden verdiği örneklerde bulunan ve elindeki nüshadan kaynaklanan bazı yanlış maddeler veya anlamlandırmalar diğer nüshaların yardımı ile düzeltilebilmiştir:

Thury (44), M2, ML, İH: Cendel; M1, TÛ, SG (800): Cendek.

Thury (36), M1, M2, TÛ: İzleşmek “birbirinin gönlünü almak”; ML, İH, SG (355): İzleşmek “izleşmek, birlikte iz sürmek”.

Thury (55), M2, ML, İH: utun; M1, TÛ, SG (1135): onam.

• LE'de AŞ kaynaklı yanlışlar bulunmaktadır:

1. **Uğan** (أوغان) “Tanrı”  Yazmalar, AŞ (138b): Ğan (غان). Verilen örnekten de anlaşılacağı üzere Uğan sözcüğü, o Ğan biçiminde değerlendirilmiştir. *bk.* AŞ (47b), SG (261)// DLT: Ugan “muktedir”; Ugan Tengri “kadir Allah” (36)// Özb.Tr.İzahlı: Uğan (II/291)// Derleme: Uğan/Oğan.

2. **Saypamağ** (سپياماق) “harcamak, dağıtmak, saçmak”  Yazmalar, AŞ (128a): Sıyparmağ (سپياماق)// *bk.* SG (915), MK (329, 105a/1)// DLT: Saypa- “harcamak, çar çur etmek” (811).

• LE'de BL kaynaklı yanlışlar bulunmaktadır:

Tundi (توندی) “dindi, durdu”  Yazmalar, BL (50b): Türmed (تُرمد). “kadeh”. BL'de şu örnek verilmiştir: Tuttı Behrām cām-ı nılüferī/Türmedī kim yasılğay ol siperī (50b). Bu beyit| Yazmalar, SG (93): İçti Behrām cām-ı nılüferī/Tundi kim yasalğay ol siperī// AŞ: Tun- “güneş veya ateşe dikkatle bakıp göz donmak” (99b)// SG: Tunmağ “kararmak; göz kararmak, kamaşmak” (702/708)// DLT: Tun- “gök bulutlanmak, kapanmak; tıkanmak, kapanmak” (900)// Vambery (267), Radloff (766): Tun- “düşünmek, derin derin düşünmek”// Fazilov: Tunmağ “dinlenmek, rahatlamak; durmak” (III/255)// Krgz.Tr: Tun- “dinmek; durulmak; ağırlaşmak” (759); Tunar- “kararmak, karanlık basmak; kör olmak”; Tuncura- “tam bir rahat ve sükûn içinde bulunmak; kederli ve düşünceli olmak” (760)// Mlk.Tr: Tunuk- “tıkanmak, boğulmak” (409)// Derleme: Tin- “susmak”; Tum-/Tun- “suya batmak, dalmak”; Dun- “kederlenmek, düşünmek; dinmek, durmak”// Azb.Tr.Ağız: Tum- “düşünceye dalmak, gözü donmak”// Moğ-Les: Tunu-/Tuna-/Tung- “yığılmak, çökmek; durulmak, berraklaşmak” (1300).

• LE'de NS kaynaklı yanlışlar bulunmaktadır:

1. **Hıubla** (خوبلا) “çakmak”  Yazmalar: Hıuşla (خوشلا)// NS: Hıusla (80a)// AŞ: Hıubla (115a)// SG yazarı, AŞ ve NS'de bulunan bu maddelerin yanlış olduğunu kaydetmiştir (1084).

2. **Tamcı** (تامجى) “damla” Yazmalar, NS (70b): “damlama yeri; damla”// AŞ (78a), SG (604): “damla”.

- LE'de SG kaynaklı yanlışlar bulunmaktadır:

Dübdürün (دوبدورون) “ayak sesi” Yazmalar, SG (863): “dokuma tezgâhında ayakla basılan tahta” anlamı da verilmiştir. AŞ'de (120a) bir sonraki maddesi olan Dupku maddesinin anlamından karışmış olabilir.

- LE'de HA kaynaklı yanlışlar bulunmaktadır: Felken > Fesligen; Şingeg > Şenlik; Sivürgülük > Sivüklük/Siviklik; Singüli > Sinğirli yaprag; Sıhlayın > Sincileyin; Sınılmaq > Sılınmaq; Sılamaq > Sılmaq; Sırzaş > Sırdaş; Söytencilemek > Seytelçilemek; Sudat > Suvat; Suvağın > Sudağın; Sögür > Sögüd; Suqur > Suqsur; Sazu > Sayru; Saylamak > Saplamaq; Digliş > Yekleş; Dolalı > Düley; Düşünmek > Düşünmek; Dodağ > Duvağ; Dağır > Dağsar.

LE'de birçok sözlüğe geçen HA kaynaklı yanlışlar bulunmaktadır:

1. **Suksur** (سوقسور) Yazmalar, HA (39b): Suqur (سوقور). Bu yanlış birçok sözlüğe geçmiştir. Örn. bk. SL (191), Radloff (633), Kadri (III/149), Vambery (298)// SG: “erkek ordek, suna” (949)// AŞ: “bir tür ördek” (134a)// Kzk.Tr: Suqsır (493)// Krgz.Tr: Suksur (667)// YUyg.Tr: Soxsur (358).

2. **Sübüklemek** (سوبوكلاماك) Yazmalar: Sübülemek/Süpülemek. Bu HA kaynaklı yanlış (38b) birçok sözlüğe geçmiştir. Örn. SL (188), Radloff (740), Kadri (III/128), Pavet (351)// SG: سوبوكلاماك (921).

3. **Çecek** (چچك) “akşam yemeğinden sonra yenilen meyve ve kuru yemiş” Yazmalar: Cincek (چچك). “soy ağacı”. SG'de (783) madde anlamı olarak verilen şeb-çere (شجره) sözcüğü, HA kaynaklı (31a) yanlış olarak, şecere (شجره) “soy ağacı” biçiminde verilmiştir. Bu yanlış biçim ve anlam, birçok sözlüğe de geçmiştir. Örn. bk. SL (141)// SG: Çecek (783).

4. **Tulf** (تولف) “tortu, çökelti, posa” Yazmalar, HA (28b): “meslek”. SG'deki şufı (شغل) “tortu” sözcüğü, şugl (شغل) “meslek” biçiminde yazılmıştır. Bu yanlış birçok sözlüğe geçmiştir. Örn. bk. SL (125)// SG: “şufı (tortu) sözcüğünün değiştirilmiş biçimidir” (699).

5. **Tayancağ** (تایانجاج) “dayanak, dayanılacak yer” Yazmalar: “mızrağa dayanmak”. HA kaynaklı yanlış olarak (26a) mızrak sözcüğü SG'de (627) bir sonraki madde olan Teyze (تیزه) sözcüğünden karışmış, ancak Teyze sözcüğü de, nîze (نیزه) “mızrak” biçiminde yazılmıştır. Bu sıradan karıştırma, birçok sözlüğe geçmiştir. Radloff: Tayancağ “mızrakların birbirine dayandırıldığı yer”; Tayançık “teyze” (703); Pavet (211), Zenker (250): Tayancağ “mızrakların birbirine dayandırıldığı yer; teyze”. Görüldüğü gibi Teyze maddesi nîze biçiminde Tayancağ'ın anlamına dahil edilince Teyze maddesinin anlamı olan “teyze” de Tayancağ'ın ikinci anlamı sanılmıştır// Mlk.Tr: Tayancağ/Tayanç (387)// YUyg.Tr: tayancağ/Tayanç/Tayancağ (394/395).

6. **Altav** “altılı” Yazmalar: Altılı “akciğer”. SG'de Altav “altı tane” (170) maddesindeki Altav sözcüğü, HA kaynaklı yanlış (11a) olarak, Altılı biçiminde yazılmış, şeş (شش) “altı” sözcüğü ise şüş (شش) “akciğer” sanılmış olmalıdır. Bu yanlış, SL sözlüğüne de (19: Altılık “akciğer”) geçmiştir.

7. **İş kor** “iş yapan” Yazmalar: “savaş alanı, kavga”. SG'de madde anlamı olarak verilen kâr-güzâr (کارزار) “iş yapan” sözcüğü, kâr-zâr (کارزار) “savaş alanı” biçiminde verilmiştir. HA kaynaklı yanlış olmalıdır (18a). Bu yanlış, SL'ye de geçmiştir (53). *bk.* SG (378).

- LE'de bazı ilgi çekici yanlışlar bulunmaktadır: Aqñabınıñnı (آفتابینینکی) > Āftābınıñnı (آفتابینکنی); Toğançı (توغانچی) > Yatuğançı (ياتوغانچی); Cecücek (جاجوچاك) > Çöçek (چوچاك); Cıgtük (چغتوك) > Cüftünğ (جفتونك); Çıgüt (چغوت) > Cetüt (جتوت); Çökürmegiñg (چوگورماكينگ) > Çü görmegiñg (چوگورماكونك); Cavadınqol (جوادينقول) > Cö'ün qol (جوآون قول); Cevabir (جوآبر) > Coymağ (جويمانق); Daylamağ (دايلاماق) > Depelemek (دپه لاماك); Senātīn (سناتين) > Sefāyin (سفائين); Sutqur (سوتقور) > Soqqu (سوققو); Fac (فاج) > Poçağ (پوچاغ); Kıbsın (قبسين) > Tiyin (تیین); Yüknüt (يكننت) > Yigit (يگيت).

- LE'de diğer sözlüklerin yanlışlarını düzelten hususlar bulunmaktadır:

1. **Tunğal** (تنغال) *bk.* FV (672)// SG: Tanğal/Tançal “genel hüküm” (615)// AŞ: Tançal “toplanması için askere haber vermek” (80a)// CC: Tunga- “bildirmek, ilan etmek”; Tungovul “bildirme, haber verme” (197)// Moğ-Les: Tungga-/Tunggaga-/Tungā- “bilmek, karar vermek, düşünmek” (1298/1299); Tunggag/Tunhag/Tunghag “bildiri; buyruk”; Tunggagla-/Tunhagla-

/Tunghagla- “bildirmek, açıklamak”; Tungaglal/Tunhaglal/ Tunghaglal “açıklama, duyuru” (1299).

2. **Tireng/Tiring** (تیرانگ-تیرینگ) SG: Tëring (735)// AŞ: Tëring (83a/430)// Sİ: Tireng (449, 5990)// DLT: Tëring (871)// CC: Tereng (185)// Krgz.Tr: Tereng (727).

• Bu sözlükte, düzeltilmeyen ve yararlandığını düşündüğümüz kaynağı aşağıda parantez içinde belirtilen bazı maddelerin ya da anlamlarının yanlış olma ihtimali çoktur.

Artamak “hızlı yol gitmek” (AŞ/BL) (Doğrusu: Artıl- “ardılmak”).

Artakıb “hızlı gitmiş, koşuşturmuş” (BL) (Doğrusu: Artıl- “ardılmak”).

Aşıkmağ “baştan savılmak” (BL).

Aynoş “Moğ. sevgili” (FV) (Doğrusu: Oynaş).

İlfisi “mangırları, bakır paraları”.

İndürdi “davet etti” (AŞ).

Baslamış “yenmek; ele geçirmek” (SG) (Doğrusu: Basmış).

Tebikçi “Moğ. casus” (FV).

Tekemişi “Moğ. hızlı arama; hızlı gitme, koşuşturma” (SG).

Tekeşmiş “padişahın önünde hediye sunmak ve yer öpmek” (SG).

Tetik “hastalığı yüzünden saçmalayıp şakalar yapan hasta” (SG) (AŞ: Teyik).

Tilin “dilim, parça; ayak izinden oluşan yol” (AŞ/SG).

Hubla “çakmak” (AŞ).

Devlet Ayab “Emîr Nizāmu'd-dīn ‘Alī Şīr Nevāyī'nin küçük kardeşinin adı”.

Dögük “yürek çarpıntısı”; **Dögükdemek** “yürek çarpmak” (SG) (GS-Yazma-TB)

Dëb Baquy “Alanca bin Türk bin Yāfeş bin Nūh'un oğlunun adı. Moğul dilinde Dëb mevki, taht ve talih, Baquy ise büyük anlamına gelir” (SG/ŞT) (Doğrusu: Dëb Yaquy)

Baquy “Moğ. büyük” (SG) (Doğrusu: Yaquy).

Sakıt “Mars, Merih gezegeni” (SG) (KB: Sewit “Venüs”).

Seyrün “serin veya ılıman hava” (SG) (Sêrün?).

Sağaldurluk “kadınların yüzlerini süsleyen ve çene altından geçirilip sakal gibi görünen inci bağı” (SG) (Doğrusu: Sağalduruğ).

Sired “sürat, hızlılık, ivinti” (AŞ) (Sirt “şâne (sirt)”; Şâne “Far. atın sıçrayıp atlaması”).

Şük “doğru sözlü” (SG) (Doğrusu: “sessiz, sakin”).

Ğarbarmak “kalburlamak, elemek” (SG).

Faykur “bok böceği” (SG) (BR: Faykur/Ķaykur) (Ķıkur?Ķonkuz?).

Ķaş Ķaram “alış verişte hile yapan, borcunu ödemeyen”.

ĶarĶusu “görünür, belirir” (NS: “سیاهی مینماید”) (Ķarağusu?Ķaralğusu?).

Ķarmaş “karışıklık, karışım, karmaşa”.

Ķayalmak “dönmek” (AŞ).

Ķotanab “ay ağılı, ayla” (NS).

Ķucaşlan- “kucaklaşmak” (AŞ/NS).

Ķoyan “[aşağı, alt]; iniş, eğimli yer” (AŞ).

Ķırık “Moğ. kapalı, kapanmış” (SG) (Vassaf, Doğrusu: Ķorık) “Taşkent ve Ķuya kenti arasında bulunan ve yedi günlük yolu olan bir çölün adı” (SG).

Ķevzen “gelincik denen hayvan” (SG) (Yazmalar: Gevzen) (Doğrusu: Kûzen).

Göreceğ “ayna, gözğü”.

Mayuk “meyve veya tomurcuğın üzerindeki kabuk” (AŞ).

Yarığmak “yanıltmak, şaşırtmak” (SG).

Yilemek “aydınlatmak, ışıklandırmak, ışıtmak, parlatmak” (SG) (Doğrusu: Bilemek)

Sonuç

Feth-‘Alī Bin Kelb-‘Alī Bin Mürşid Kūlī Bin Feth-‘Alī Kācar-ı Kāzvīnī tarafından 1861'de İran'da yazılmış ve Çağatay Türkçesi-Farsça bir sözlük olan bu eserin adı *Luğat-ı Etrākiyye'dir*. İran'da beş nüshası vardır. Thury ve Romaskeviç nüshaları ile birlikte toplam yedi yazma nüshası bilinmektedir. Nevāyī'nin eserleri başta olmak üzere birçok Çağatay Türkçesi eser taranmıştır. Bu sözlükte SG, HA, BL, AŞ, NS, FV ve BR gibi sözlüklerden yararlanılmıştır. 8578'e yakın kırmızı mürekkeple yazılı sözcüğü içinde barındıran bu sözlük, Çağatay Türkçesinin sözcük dağarcığını görmemiz açısından değer taşımaktadır. Feth-‘Alī Kācar'ın 19. yüzyılda Çağatay Türkçesine ait eser ve sözlüklerden hareketle bu tarihî lehçenin sözlüğünü ortaya koymaya çalışması son derece önemlidir. Diğer Çağatay Türkçesi sözlüklerinde olduğu gibi LE'de de bazı yanlışlar bulunmaktadır. Bunların bir kısmı yararlanıldığı eserlerde olan ve düzeltilmeden esere alınan hususlar, bir kısmı ise Çağatay Türkçesi metnlerinin yanlış okunuşundan kaynaklanmaktadır. LE'de diğer sözlüklerin yanlışlarını düzelten hususlar bulunmaktadır.

Kısaltmalar

<i>bk.</i>	Bakınız
<i>Far.</i>	Farsça
<i>h.</i>	hicri
<i>hük.</i>	hüküm sürdüğü tarih
<i>haz.</i>	yayına hazırlayan
<i>Ktp.</i>	Kütüphanesi
<i>LE</i>	Luğat-ı Etrākiyye
<i>Moğ.</i>	Moğolca
<i>nr.</i>	numara
<i>öl.</i>	ölümü
<i>Örn.</i>	örneğin
<i>s.</i>	sayfa
<i>ş.</i>	şemsi
TDK	Türk Dil Kurumu
Yazmalar	LE sözlüğünün değerlendirilen nüshaları

Kaynaklar

- ‘Abdu'l-Cemil Naşîrî. *Kitâb-ı Türkî*. Tahran Üniversitesi-Merkez Ktp., nr. 8336 el yazması. **NS**
- ‘Abdu'llâh Vaşşâf. *Târîh-i Vaşşâf (Ferheng-i Vaşşâf bölümü)*. İran-Tahran Meclis Ktp., Sebt nr. 2221 taş basması (Bombay, h. 1269). **FV**
- ‘Abdu'llâh Vaşşâf. *Târîh-i Vaşşâf*. İran-Tahran Meclis Ktp., Sebt nr. 2221 taş basması (Bombay, h. 1269). **Vassaf**
- ‘Alî-şîr Nevâyî. *Külliyât-ı Nevâyî*. Tebriz-Milli Ktp., nr. 3582 el yazması. **Külliyat-Yazma-TB**
- Behbutov, S. (1999-2003). *Azerbaycan Dialektoloji Lügati*. (Cilt I-II). Ankara: TDK. **Azb.Tr.Ağız**
- Borovkov, A. K. (1961). *Bedâ’i’ al-Lugât: Slovar Tâli’ İmânî Geratskogo K Soçineniyam Alişera Navoi*. Moskova: Akademiya Nauk SSSR İnstitut Narodov Azil. **BL**
- Budagov, L. (1869-1871). *Sravnitelny Slovar Turetsko Tatarskix Nareçiy*. (Cilt I-II). Peterburg. **Budagov**
- Courteille, P. de. (1870). *Dictionnaire Turk-Oriental* [Doğu Türkçesi Sözlüğü]. Paris. **Pavet**
- Dirayeti, M. (ş. 1389). *Fihristvare-i Dest-niviştha-yı İran (Dena)*. (Cilt 8). Tahran: Kitabhane, Müze ve Merkez-i Esnad-i Meclis-i Şura-yı İslami.
- Efşar, İ., Danişpejuh, M. T. (ş.1363). *Fihrist-i Nüşaha-yı Hattî-yi Kitabhane-yi Milli-yi Melik*. (Cilt 5). *Mecmuaha ve Cönkha*. Tahran: Hüner.
- Envar, A. (ş.1371). *Fihrist-i Nüsa-ı Hattî-yi Kitabhane-yi Milli-i İran*. (Cilt 4). Tahran: Kitabhane-yi Milli-i İran.
- Erbay, F. (2008). *W. Radloff’un ‘Opit Slovaryu Tyurkskih Nareçiy’ adlı eseri ve eserde geçen çağatay türkçesine ait kelimelerin incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. **Radloff**
- Ercilasun, A. B. (2014). Akkoyunlu, Ziyat, *Kâşgarlı Mahmud: Dîvânu lugâtî’t-Türk*. Ankara: TDK. **DLT**
- Eren, H. (1950). Çağatay lügatleri hakkında notlar. *Ankara Üniversitesi DTDF Dergisi*, 8(1-2), 145-163.
- Eşkeveri, A. H. (ş.1388). *Fihrist-i Nüşaha-yı Hattî-yi merkez-i ihya-yı miras-ı İslami*. (Cilt 10), Kum: Vefa.
- Fazilov, E. (1985). *Ali Şer Nevaîy asarlari tilining izahli lugati*. (Cilt I-IV), Taşkent 1983-. **Fazilov**
- Feth-‘Alî Kaçar-ı Kaşvîni. *Behcetü'l-lugât*. İran-Tahran Milli Ktp., nr. F-1836 el yazması. **M2**
- Feth-‘Alî Kaçar-ı Kaşvîni. *Etrâkiyye*. İran-Tahran Üniversitesi-İlahiyat Fakültesi Ktp., nr. B-150 el yazması. **TÜ**
- Feth-‘Alî Kaçar-ı Kaşvîni. *Lügat-ı Etrâkiyye*. İran-Tahran Milli Ktp., nr. F-1835 el yazması. **M1**

- Feth-‘Alī Kaçar-ı Kazvīnī. *Meḳālīd-i Türkiyye*. İran-Kum-Merkez-i İhya-yı Miras-ı İslami Ktp., nr. 4343 el yazması. **İH**
- Feth-‘Alī Kaçar-ı Kazvīnī. *Meḳālīd-i Türkiyye*. İran-Tahran Melik Milli Ktp., nr. 396/1 el yazması. **ML**
- Ḥakīm Muḥammed Ḥoyī. *Ḥulāṣa-yı ‘Abbāsī*. Tahran-Meclis Ktp., nr. 855 (Sebt nr. 13670) el yazması. **HA**
- Grönbech, K. (1992). *Kuman lehçesi sözlüğü: Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini*. çev. Kemal Aytaç, Ankara: Kültür Bakanlığı. **CC**
- Hücceti, M. B. (ş.1345). *Fihrist-i nüshaha-yı Hatti-yi kitabhane-yi Danişkede-yi ilahiyat ve maarif-i İslami-yi danişgah-ı Tahran*. Denetleme: Muhammed Taki Danişpejuh, Tahran.
- Kaçalin, M. (2011). *Niyāzi: Nevāyī'nin sözleri ve Çağatayca tanıklar (el-Luğātu'n-Nevāiyye ve'l-İstiḥādātu'l-Cağātāiyye)*. Ankara: TDK. **AŞ**
- Kadri, H. K. (1927-1945). *Türk lügati*. (Cilt I-IV). İstanbul. **Kadri**
- Lessing, F. (2003). *Moğolca-Türkçe sözlük*. (Cilt I-II). (Çev. Günay Karaağaç). Ankara: TDK. **Moğ-Les**
- Magrufova, Z. M. (1981). *Özbek tilining izahlı lügati*. (Cilt I-II). Moskova. **Özb.Tr.İzahlı**
- Mīrzā Mehdī Ḥan Esterābādī. *Senglāh*. İran-Tahran Milli Ktp., nr. F-1141 el yazması. **SG**
- Muhammed Hüseyin Bin Halef-i Tebrizî (2000). *Burhân-ı Kati*. (Çev. Mütercim Âsım Efendi, (Haz. Mürsel Öztürk ve Derya Örs). Ankara: TDK. **BR-TDK**
- Muhammed Hüseyin Bin Halef-i Tebrizî (ş.1342). *Burhan-ı Kati*. (Cilt I-V). (Haz.. Muhammed Muin). Tahran: İbn-i Sina Kitabçısı. **BR-Muin**
- Necip, E. N. (2008). *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü*. (Çev. İklil Kurban). (2. Baskı). Ankara: TDK. **YUyg.Tr**
- Ölmez, Z. K. (1993). *Mahbūbū'l-kulūb* (inceleme-metin-sözlük). Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. **MK**
- Ölmez, Z. K. (1996). *Ebulgazi Bahadır Han: Şecere-i terākime (Türkmenlerin soykütüğü)*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 3, Ankara. **ŞT**
- Rahimi, F. (2016). *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şeyh Süleyman Efendi (1298). *Lügat-i Çağatay ve Türki-yi Osmani*. (I. Cilt). İstanbul: Mehran Matbaası. **SL**
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK. **Mlk.Tr**
- TDK (1993). *Derleme Sözlüğü*. (Cilt I-IX). (2. Baskı). Ankara: TDK. **Derleme**
- Thury, J. (1903). *A “Behdset-ül-Lugat” Czimü Csagataj Szotar*. Budapest.
- Tören, H. (2001). *‘Alī Şir Nevāyī Sedde-i İskenderī: inceleme-metin*. Ankara: TDK. **Sİ**

- Vambéry, H. (1867). *Čagataische Sprachstudien* [Çağatayca Dil Araştırmaları]. Leipzig. **Vambéry**
- Yudahin, K. (1988). *Kırgız sözlüğü*. (Çev. Abdullah Taymas). Ankara: TDK. **Krgz.Tr**
- Yusuf Has Hacib (2008). *Kutadgu Bilig*. (Çev. Reşit Rahmeti Arat). (2. Basım). İstanbul: Kabalcı. **KB**
- Zenker, J. T. (1866-1876). *Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch (Dictionnaire Turc-Arabe-Persan)*. (Cilt I-II). Leipzig. **Zenker**

Extended Abstract

Chagatai Turkish, the second period of the North-East Turkic language, is a writing language that the Eastern Turks continue to use from the beginning of the 15th century until the beginning of the 20th century. After Nevāyī's death, various dictionaries began to be written on every corner of the world of Islam, so that his works could easily be read. These dictionaries, written mostly in the Ottoman Empire, Iran, Azerbaijan, India or Turkestan and having a great value for the history of Turkish language development have created a lexicographical schools. Also in the Iran field many Chagatai Turkish dictionaries were arranged to understand the works of 'Alī Şīr Nevāyī. One of them was Luġat-ı Etrākiyye, written by Feṭḥ-'Alī Bin Kelb-'Alī Bin Mürşid Qulı Bin Feṭḥ-'Alī Qacar-ı Qazvīnī in 1861 in Iran and is a Chagatai Turkic-Persian dictionary. In this study, it has been attempted to reveal the characteristics of the dictionary we want to study in terms of lexical features. The page number of the submitted works is usually indicated by the first number in brackets, the number of couplets or sections given in publications is indicated by the second number.

The name of this work, which is a Chagatai Turkish-Persian dictionary written in Iran by Feṭḥ-'Alī Bin Kelb-'Alī Bin Mürşid Qulı Bin Feṭḥ-'Alī Qacar-ı Qazvīnī in 1861 in the name of Nāşiruddīn Şāh (gov. h. 1264-1313), is Luġat-ı Etrākiyye. There are five manuscript copies in Iran. A total of seven manuscripts are known, along with Thury and Romaskeviç copies.

Thury pointed out some of their mistakes, emphasizing the way in which the LE was spoken, for example, how the words in the dictionary of Pavet de Courteille and Şeyḥ Süleymān were spoken and corrected Pavet de Courteille, Zenker and Budagov's mistakes in the spelling of words. Thury did not correct the misconceptions that were found in the LE dictionary and often arising from the works being utilized and presented them as materials not found in other dictionaries. In the context of these fallacies, here are some of the points he has drawn attention to, just to show the differences between the LE and the above-mentioned dictionaries.

As Thury said, dictionaries written by Eastern writers, especially Ḥulāşa-yı 'Abbāsī and Kalkūta's dictionary is full of many false language materials because of the carelessness of the transcribers. Especially since Western Turkologists working from written sources have not been working critically enough and there is no guiding criterion, many errors have been transmitted to their dictionary from among them. Thury pointed out some of the material of the LE, comparing it to the dictionaries of Pavet, Süleymān, Zenker, Budagov and Vambery.

Hasan Eren, in Thury's work, corrected some of the words he had transmitted from the LE, criticizing his attitude towards using this dictionary with great confidence and unquestioning, and found some mistakes in old and new Chagatai dictionaries.

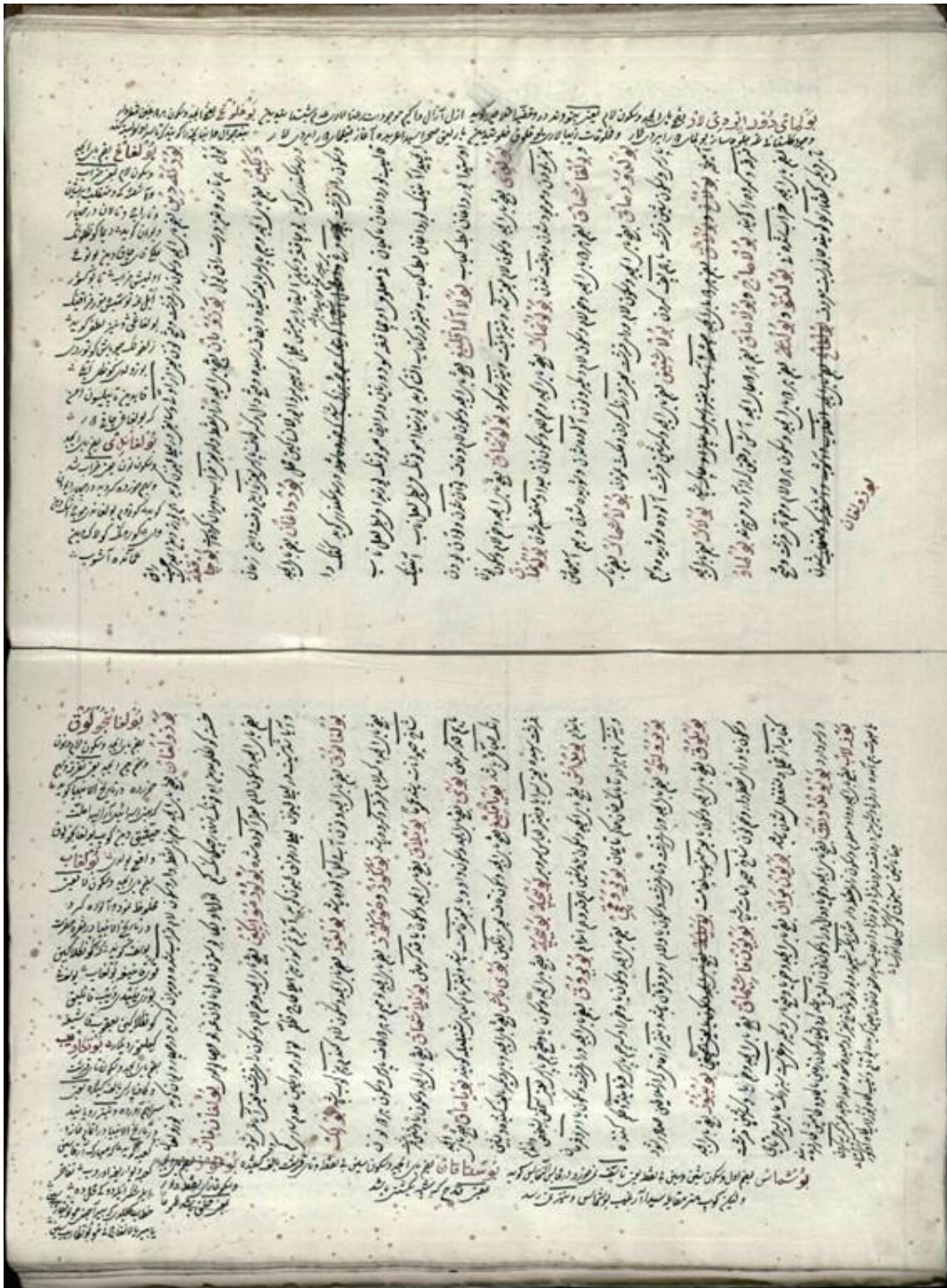
Though he criticized such people as Zenker, Pavet, Süleymān for using Chagatai Turkish dictionaries as uncritical and without reason, Thury himself did not make any reasoning and criticism of this dictionary, and did not show any falsehood of the dictionary. There are many errors that Thury can not detect in examples given from LE's language material. Without a doubt, most of the mistakes could be rectified if a work such as Senglāḥ was found in Thury's hands at that time. In the context of these misstatements or connotations usually stemming from the works used in the LE dictionary, it would be sufficient to give only a few examples from these mistakes, which are different from SG, usually originating from incorrectly authenticated copies of HA and not being corrected in Thury's list.

e/è voices remained separated in LE, but did not separate in Thury's broadcast. There are some items that are predicted misread by Thury in examples given from LE's language material that are not found in other dictionaries. The manuscript in the possession of Thury is similar to the manuscript of M2 with the same name (Behcetü'l-Luġat). Although they do not bear the same name, there are examples of

similarity to the ML/İH manuscripts in the manuscript of Thury. Some of the misstatements or semantics in Thury's examples given from LE's language material that are not found in other dictionaries and originating from the manuscript in his hand could be corrected with the help of other manuscripts.

There are mistakes in LE originating from AŞ. There are mistakes in LE originating from BL. There are mistakes in LE originating from NS. There are mistakes in LE originating from SG. There are mistakes in LE originating from HA. In the LE there are mistakes originating from HA which have passed many dictionaries: Felken > Fesligen; Şingeg > Şenlik; Sivürgülük > Sivüklük/Siviklik; Singüli > Sinğirli yaprağ; Sıhlayın > Sincileyin; Sınılmağ > Sılınmağ; Sılamağ > Sılmağ; Sırzaş > Sırdaş; Söytencilemek > Seytelçilemek; Sudat > Suvat; Suvağın > Sudağın; Sögür > Sögüd; Suğur > Suğsur; Sazu > Sayru; Saylamağ > Saplamağ; Digliş > Yekleş; Dolalı > Düley; Düşünmek > Düşünmek; Dodag > Duvag; Dağır > Dağsar. There are some interesting mistakes in LE. In the LE there are some points that correct the mistakes of other dictionaries. In this dictionary, there is a high probability that some uncorrected items or their meanings are wrong.

Nüshaların Tıpkıbasımından Örnekler

TÜ: İran-Tahran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp., nr. B-150 (Etrâkiyye)

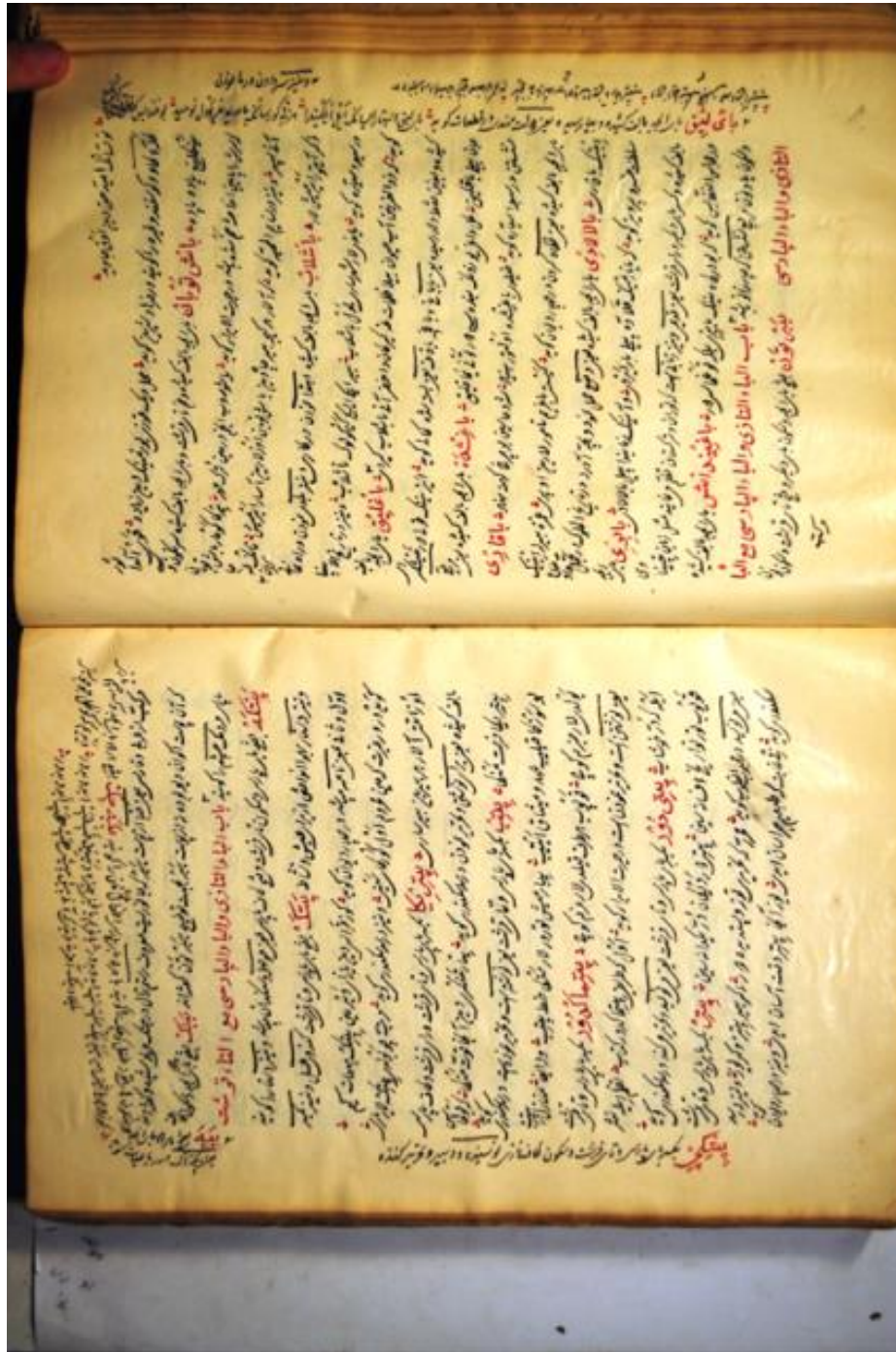
شکر حق الیقین ایتور داسین اندام بیز **آدیب** بکسرای قرشت و سکون یا
 یعنی پاک شده است در چهار دیوان گوید: یار عکس ندینک ز لوب جلو کھی کیشی کم
 خاطر مر آقی ریش و نیز در لیل محنون گوید: ایتی که ز حق دین آویب اعضا سو خراشید
 قیز آرب **الداتوج** بسکون لام و جیم ابجد جا باؤس و فریبند و را گویند **اسابقود**
 باسین در نقطه و بسای ابجد رسیده کوسفندگی درست پنجه باشند در سدا سکند
 در مذمت صراف و مطلق گوید: پیرا و النیغ خان چو کینور کاسین کیشی هر وی اؤن
 قوی و لؤنور کاسین **ابریج** بسکون سرد و یا وجه ابجد شتر بوعور که در کوهان دارد
ایتور بد بسکون سرد و یا وضع تای قرشت و کسر را یعنی در وقت کفان و تقریر
 در فرهادش برین گوید: اگر چه ایتورید اریج ناپدینک وی گوردیم فی بیکلج کج ناپدینک
اقادار یارای قرشت میل تیغدی را گویند در چهار دیوان گوید
 آقا را باشلادی باش و تو کلا باشلادی تیش سفر تار ک قیل قیل که نوشد باشلادی
از یغیب بکسرای نقطه دار و سکون یا و یا ابجد یعنی راه غلط رفتن است
امریلیب بسکون رای قرشت و کسر تای قرشت یعنی چنان کرده
 و ضعیف نموده و نیز زیاد و فراوان شده است در فقره خیل وحشی و مورها در سدا سکند
 گوید: یوزورد می بول روم عزم قیلیب شکر ایلا بان قطع تاغ امر تیلیب
 و نیز در چهار دیوان گوید: یوکور و رهر کپر بکیم کا اریلیب پیر قطر باش
 شوخ باشلادی که اوینار لار چو بوق مرکب قیلیب **الدار انیب** بسکون لام و را

قرشت بالذ

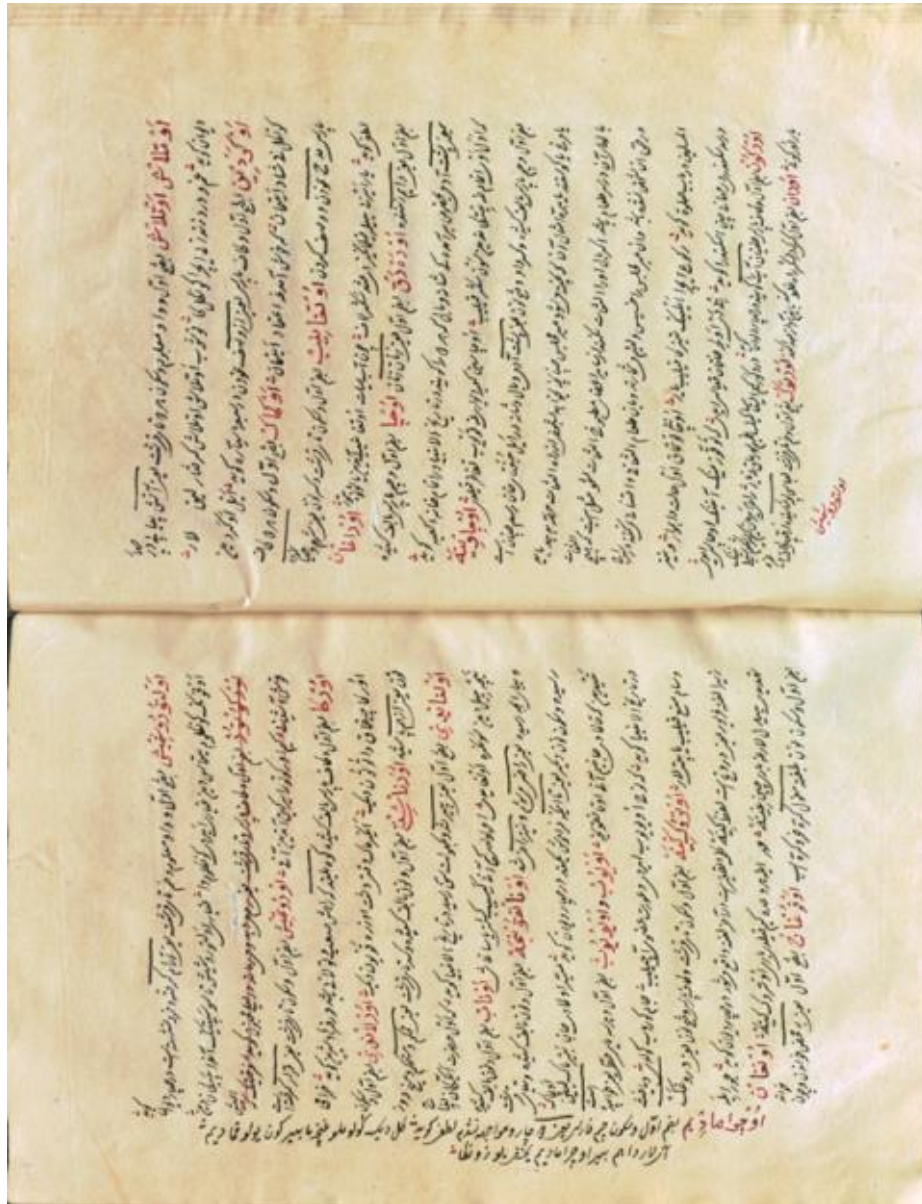
M1: İnan-Tahran Milli Ktp. Nüşası, nr. F-1835 (Luğat-ı Etrâkiyye)

بمعنی که در وقت ساری نوشند و نیز معنی نام دارد در فرهاد و شیرین گوید کید
ای مثنای که او تقوی عیش جاق سکاوت ایمی دی آنلا نور آیاغی **ایق** بکسرون و سکون
ناف چوب چهار پره است که با او صرف ماست بر هم میزند **آچیشماق** بکسرجیم پاری
و سکون یاوشین قرشت شکفتگی حزمی و انبساط **آچیشماق** بکسرجیم اجد و سکون یا
وای قرشت یعنی تلخ کردن و سوزناک شدن زخم و جراحت **آچیشماق** بکسرجیم اجد یعنی
تلخ شدن **آچیشمورماق** بکسرجیم اجد و سکون یاوغین نقطه دار و صم تایی قرشت
یعنی کرمه کردن **آیاماس** بایای بالف کشیده یعنی احتیاط نمیکند در چهار دیوان گوید
کو نکل اونی پله زنجین کو و بسنی رحم اینکای اوزین چوداغ والف دین آیاماس اول
بالت **آیزلمیش** بسکون یاویای دیکر و لام یعنی جدا شده است در سید سکندری گوید **آنا**
چو واقف بولوب حالیدین کرفی رستم آیزلمیش اول نزال دین **آقیش** بسکون لام
و یاوشین قرشت بمعنی دعا و ثنا و نیاز در چهار دیوان گوید **آسک** بوخسته غدیو چون نکل
ایتمادی ایش که پسر سوگوخج بیله حاصل آیتسه یوز **آقیزمیش** بسکون یاوشی
نقطه دار ووشین قرشت یعنی مرخصه است و جاری کرده است در چهار دیوان گوید **آفایدا**
بولسون او یقو کیم **آقیزمیش** او یقو خلیسی **آقنما** این آقنما سر شکیم سیلی دین **آکجه** لاش
آبکش بسکون بابو اجد و فتح کاف تازی کنایه از کهای **آبک** در خان کسرون مین **آبک**
ظاهر است لغت پارس است چون تا لغات بود بقلم آمد در چهار دیوان گوید **آقما** صفر و لطف اول
قنارغان **آبکش** زعفران یوز اوزنه باق اسنک خوباریم ساری **آغنامیش** بسکون غین نقطه دار

M2: Iran-Tahran Milli Ktp. Nüshası, nr. F-1836 (Behcetü'l-Luğat)

İİ: İnan-Kum Merkez-i İhya-yı Miras-ı İslami Ktp., nr. 4343 (Meqalid-i Tvrkiye)

ML: İnan-Tahran Melik Milli Ktp., nr. 396/1 (Meḳalīd-i Türkiyye)